

At gøre sig parat til det mulige møde

Charlotte Lindvang musikterapeut, ph.d., adjunkt ved musikterapiuddannelsen Aalborg Universitet, samt privatpraktiserende. Kontakt: chli@hum.aau.dk / www.charlottelindvang.dk

Mange musikterapeuter, uanset deres specifikke arbejdsfelt, vil kunne nikke genkende til, at en af deres spidskompetencer er, at kunne etablere et møde med klienten dér, hvor klienten er. Denne artikel sætter fokus på forberedelsen af den terapistuderendes møde med fremtidige klienter og ser nærmere på musikterapiuddannelsens medvirken til udvikling af terapeutiske kompetencer hos de studerende igennem deltagelse i det terapeutiske spor.

Artiklen er baseret på og refererer til min ph.d. afhandling *"Et Resonant Læringsfelt"*, som blev forsvaret i 2010. Formålet med min forskning var primært at

undersøge, hvordan musikterapistuderende på Aalborg Universitet oplever og beskriver de læreprocesser som igangsættes via selverfaringen, (se faktaboks).

Som perspektivering af undersøgelsen af de studerendes læreprocesser undersøgte jeg professionelle musikterapeuters opfattelse af selverfaringens betydning for udvikling af terapeutisk kompetence i praksis. Nedenfor introduceres design, metoder og analyser fra min forskning i overordnede træk. Derefter reflekterer jeg over artiklens fokus, og argumenterer for, at det at gøre sig erfaringer på egen krop, og kunne stå styrket i egen væren, muliggør imødekomm-

Faktaboks

Musikterapiuddannelsen på Aalborg Universitet integrerer professionel praksislæring og oplevelses-orienteret træning i studieforløbet. Uddannelsen er grundlæggende baseret på læring i tre parallelle spor: det teoretiske spor, det musikalske spor og det terapeutiske spor. Selverfaring (læreterapi) er implementeret i den musikterapeutiske uddannelse i form af forskellige fag på det terapeutiske spor, hvor den studerende er i "klientens position". Siden introduceres terapeutperspektivet, hvor man lærer at varetage terapeutrollen overfor grupper af medstuderende (se Pedersen 2002, 2007a, 2007b, samt Lindvang 2007). På bachelordelen indgår de studerende i gruppeterapi og på kandidatuddannelsen deltager de studerende i bl.a. individuel terapi, interterapi og gruppeledelse. Se i øvrigt uddannelsens fagbeskrivelser: <http://www.mt-uddannelsen.aau.dk/Fagbeskrivelser/>, hvor målene med de enkelte læreterapeutiske fag står beskrevet.

menheden og paratheden i forhold til klienten: den indledende bevægelse i relationen.

Sparsom forskning

Forskning i psykoterapeuters faglighed på tværs af teoretiske skoler dokumenterer enighed om, at personlig terapi er gavnlig i forhold til at udvikle sig som terapeut (Macaskill & Macaskill, 1992; Pope and Tabachnick, 1994; Orlinsky et al., 2005; Rønnestad 2006). Dette har dog ikke ført til megen litteratur eller videre forskning på området. Relativt få studier har undersøgt effekten af den personlige terapi eller undersøgt og genereret indsigt i, hvordan lærerterapi eller den personlige terapi efter endt uddannelse påvirker praksis (Hougaard, 2004; Watson 2005; Geller et al., 2005). Forskningsbaseret viden om, hvad der skal til for at blive en veluddannet psykoterapeut, er i det hele taget begrænset, hvilket kan skyldes, at træning og uddannelse er et vanskeligt område at undersøge empirisk (Mortensen, 1998). Dog dokumenterer en række undersøgelser, at terapeuter har et stærkt personligt, såvel som professionelt, udbytte af egen-terapi, og det bekræfter fornuften ved integration af egen-terapi i terapeutens uddannelse (Macran and Shapiro, 1998; Orlinsky et al., 2005; Rønnestad 2006). Indenfor musikterapiområdet er der foretaget nogle få ikke-publicerede (pilot)undersøgelser vedr. implementering af egen-terapi i uddannelsen: Streeter, 1999; Hald et al., 2001; Hannibal, 2004 (se Lindvang 2010 s. 57-59). Desuden har Kathleen Murphy undersøgt selverfaringen på musikterapiuddannelsen på Temple University (Murphy 2007), og i min afhandling diskuterer jeg forskelle og ligheder i resultaterne mellem Murphy's og min egen undersøgelse (Lindvang 2010, s.

309). Et væsentligt resultat i Murphy's undersøgelse var, at både de studerende og de ansatte vurderede, at det var gennem oplevelser af selv at være klient, at de studerende lærte mest om musikterapi, sammenlignet med det, de lærte ved at være i rollen som observatør eller terapeut i træningssammenhæng.

Ph.d. undersøgelsen; etik, design, metoder og analyseresultater

Det er en seriøs opgave for enhver forsker at konfrontere den etiske fordring på en professionel måde og sørge for at designe, gennemføre og formidle sin undersøgelse på en etisk forsvarlig måde (Brinkmann 2007; Kvale 2008). Musikterapi i Danmark er et lille miljø, og det har været øverst på min etiske dagsorden så vidt muligt at sikre deltagernes anonymitet. Ligeledes lå der etiske overvejelser til grund for valget af metoder.

Undersøgelsen benyttede sig af en specifik type 'mixed-methods-design', hvor en kvantitativ metode implementeres i et overordnet kvalitativt design (Creswell & Clark 2007).

Den kvalitative del. For at finde svar på spørgsmålet om hvordan studerende oplever og beskriver deres læreprocesser fra klientrollen, foretog jeg en interviewundersøgelse. Ni musikterapi-studerende på sidste studieår meldte sig frivilligt som informanter. De studerende blev bedt om at vælge en improvisation fra deres selverfaring på studiet, som havde særlig betydning for dem, og medbringe optagelsen af denne til interviewet. Interviewene var semistrukturerede (Kvale 2008), de blev optaget og transskriberet, og efterfølgende gennemlæst og godkendt af interviewpersonerne. En kopi af det musikalske materiale indgik i datamaterialet, og blev senere ana-

lyseret ud fra Carolyn Arnason's eklektiske model (Arnason 2002), hvor musikalsk mening udforskes gennem en proces med flere lyttende og reflekterende trin (Lindvang 2010, s. 115). Den hermeneutiske analyse af interviewtekst og musik mandede ud i et "improvisations-narrativ" for hver studerende. Den narrative form gav mulighed for at sammenflette både tekst- og musikanalyse i en form for kunstnerisk fortolkning (Austin & Forinash 2005)¹. Narrativerne, som kvalitative undersøgelsesresultater, tydeliggjorde først og fremmest den enkeltes personlige særkende og unikke måde at være på, og den mangfoldighed som kom til udtryk i narrativerne, var knyttet til de forskellige livshistorier som de studerende hver især havde med sig. Der var følgende fællestræk i improvisations-narrativerne:

- 1) Den dynamiske modsætning mellem at udforske verden og nye sider af sig selv, overfor at finde hjem i sig selv og blive bekræftet og accepteret, som den man er.
- 2) En voksende bevidsthed i forhold til relationers helende potentiale og betydning for menneskelig udvikling.

Improvisations-narrativerne blev desuden en illustration af, hvordan selverfaring i musikterapi træningen kan være en krævende og nærmest krisepreget proces, lige såvel som den kan være forløsende og livgivende (Lindvang 2010, s. 139 ff.).

Senere foretog jeg en metateoretisk analyse af data i lyset af kybernetisk psykologi (Ole Vedfelt 1996; 2000; 2001). Ifølge

den analyse blev det bl.a. fundet, at evnen til krydsmodal sansning, svarende til bevidsthedsmæssigt at modtage og arbejde simultant med mange typer information, både fra en selv og fra klienten, udvikles gennem praksislæring (Lindvang 2010, s. 196 ff. + s. 297). Resultatet er med andre ord, at den studerende lærer at rumme kompleksiteten i det nonverbale, og lærer at anvende krydsmodalitet i interaktionen. Denne kompetence opfatter jeg som nært forbundet med *affect attunement*, hvor terapeut og klient deler indre følelsesmæssige bevægelser, hvilket er helt centralt i musikterapi (Trondalen & Skårderud 2007).

Den kvantitative del. I forlængelse af den kvalitative undersøgelse af studerendes erfaringer blev et spørgeskema udviklet og distribueret online til medlemmer af danske musikterapeuters faglige organisation (MTL). Det blev sendt til 45 musikterapeuter, uddannet på Aalborg Universitet mellem 2001 og 2007. Svarprocenten lå på 71 % (N=32). Formålet med spørgeskemaerne var at undersøge professionelle musikterapeuters vurdering af egen kliniske kompetence, samt betydningen af deres læring fra musikterapistudiets terapeutiske spor (Lindvang 2010, s. 253 ff.). Besvarelserne blev primært bearbejdet med deskriptiv statistik, og resultaterne viste en utvetydig tendens til at deltagerne havde en høj grad af selvtillid i forhold til de terapeutiske kompetencer der blev spurgt til.²

I undersøgelsen bad jeg som nævnt den professionelle musikterapeut om at vurdere, i hvilken grad selverfaringen (læreterapien)

1 Den studerende fik tilsendt narrativet og blev bedt om at evaluere, i hvor høj grad vedkommende kunne kende sig selv i teksterne. Deltagerne svarede generelt, at de i høj grad kunne genkende sig selv i det fortolkede materiale (Lindvang 2010, s.193).

2 Afhandlingen kan downloades: <http://www.mt-phd.aau.dk/phd-theses/> Se spørgeskemaet i appendix s. 452 ff.

på studiet havde haft en betydning i forhold til *udvikling* af forskellige terapeutiske kompetencer. Følgende kompetencer blev i særlig grad vurderet som forbundet med læring gennem selverfaring: 1) evnen til at være bevidst om og kunne forstå sin egen rolle i et musikterapeutisk forløb, 2) evnen til at kunne håndtere og forstå modoverførings fænomener, samt 3) evnen til at møde klienten på dennes egne præmisser og at kunne følge klientens behov (Lindvang 2010, s.264). Følgende var et markant resultat fra spørgeskema-undersøgelsen: De deltagende musikterapeuter, med erfaring fra flere jobs og flere forskellige klientgrupper, vurderede, at selverfaring gennem terapeutisk træning har stor betydning for udvikling af refleksiviteten hos terapeut, samt for udviklingen af kompetencen til at møde klienten. Samlet set drejer det sig om udvikling af en *dobbeltrettet bevidsthed*.

Værdifulde oplevelser 'på egen krop'

Lad os vende tilbage til de kvalitative interviews med de ni musikterapistuderende i sidste studieår. Selvom der i interviewene ikke var direkte fokus på den kommende terapeutiske praksis, udtalte alle ni studerende sig om deres spirende terapeutidentitet, og reflekterede over, hvordan det kunne komme klienter til gode, at der blev sat fokus på vigtige personlige temaer gennem selverfaringen på studiet. I det følgende inddrages også udenlandske undersøgelsesresultater i refleksionerne.

Interviewene belyste, hvordan de studerende gennem egne erfaringer havde tilegnet sig en kropsligt integreret viden om, hvordan det føles at være klient i musikterapi, og blive modtaget på en sensitiv og accepterende måde, samt indsigt i hvor væsentligt det er for terapeutisk arbejde,

at klienten oplever en grundlæggende tillid til terapeuten. Flere studerende beskrev, at opbygning af et tillidsforhold tager tid, og det er ikke altid let. *"At være sammen med en terapeut og have evnen til at opbygge tillid og alliance – det er også noget du gradvist lærer i klientrollen, og det perspektiv må du huske på, når du selv bliver musikterapeut"*, udtalte en musikterapistuderende (Lindvang 2010 s.202).

Det er et interessant spørgsmål, hvorvidt og hvordan det, der opleves i klientrollen, kan omsættes til erfaringer, der styrker terapeutiske kompetencer. I spørgeskemaundersøgelsen svarede 90,6 % af de deltagende musikterapeuter, at de generelt havde været i stand til at integrere deres personlige erfaringer fra at have været i et forløb som klient under uddannelsesforløbet i deres professionelle identitet som terapeut (ibid., s.279). Interviewundersøgelsen med de studerende viste, at negative oplevelser fra klientperspektivet paradoksalt nok også kan medvirke til udvikling af terapeutidentitet. Fx kan oplevelser af uhenigtsmæssige interventioner fra terapeutens side skærpe den studerendes bevidsthed om, hvor væsentligt det er at udvikle sin sensitivitet og sin evne til at lytte og være nærværende for at kunne imødekomme fremtidige klienters behov.

Macran, Stiles og Smith (1999) interviewede psykodynamisk orienterede psykoterapeuter om deres erfaringer fra klientrollen. Terapeuterne var i stand til at 'oversætte' deres oplevelser fra klientrollen til terapeutiske kompetencer og forholdemåder, som de kunne bruge i klinisk praksis: erfaringen med at få 'plads' til egen proces som klient kunne overføres til rollen som terapeut, idet de senere var i stand til at give deres klienter den 'plads', de selv var blevet givet som klienter.

Kontakt med 'selv og anden'

Som nævnt illustrerede improvisationsnarrativerne, at de studerende lærte sig selv bedre at kende og *samtidig* udviklede fornemmelse for relationens betydning og helende potentiale. Desuden påpegede den metateoretiske analyse af de studerendes læreprocesser netop forholdet mellem selvudvikling og relation som et væsentligt dynamisk forhold (ibid., s.205 + s.232). En musikterapistuderende fortalte om hendes udviklingsproces på studiet: *"Det er gået op for mig, at hvis jeg kan dét – lære at 'holde med mig selv' så kan jeg ret meget mere... – jeg er begyndt at varetage mine egne interesser og behov også, i stedet for kun andres. Og jeg kan mærke, at det kun er igennem dét, at jeg kan være terapeut..."* (ibid., s.206). Den studerende udtrykker her sin erkendelse af, at hendes selvudvikling og evne til egenomsorg får betydning for fremtidige terapeutiske relationer.

Lignende resultater findes i to kvalitative interviewundersøgelser fra USA, hvor deltagerne var nyuddannede eller næsten færdiguddannede psykoterapeuter. De rapporterede samstemmende, at deltagerne gennem oplevelser fra selv at være klient dels udviklede deres selvfornemmelse og evne til at være i kontakt med sig selv, dels den empatiske forståelse for deres klienter og for klienternes terapeutiske proces (Grimmer and Tribe, 2001; Murphy, 2005).

Den metateoretiske analyse i min undersøgelse viste også, at forholdet mellem læring og bevidsthed udvikles gennem selverfaringen, som bl.a. viser sig ved at den studerende opbygger en tillid til det han/hun mærker her-og-nu (Lindvang 2010 s. 205). En studerende sagde: *"Jeg tror, at det med 'kernen' er det centrale, og det er dét, jeg kan bruge, rent fagligt, ..., – at kunne finde min egen kerne i det, være*

til stede, og stole på, at det jeg kan, det er tilgængeligt, og det behøver ikke være planlagt alt sammen..." (ibid., s.157). Denne udtalelse beskriver, hvordan udvikling af evnen til at være i kontakt med sig selv ('egen kerne'), kan få betydning for paratheden til at være imødekomende overfor klienten, åbent og fleksibelt. En anden musikterapistuderende udtrykker: *"Hvis ikke vi havde haft det terapeutiske spor, og kun havde læst om det, så ville det hele have været fragmenteret inde i mig... Jeg ville ikke have resonneret følelsesmæssigt... Så ville det have været mere adskilt, tror jeg og – måske også mere "dem og os" – at der er nogle, der er klienter, og nogle der er terapeuter"* (ibid., s.173). Den studerende peger her på noget væsentligt, nemlig udviklingen af evnen til med en følelsesmæssig resonans at komme klienten i møde, og på udviklingen af medmenneskelig forståelse: terapeut og klient er ligeværdige, om end de ikke er ligestillede.

Musikken i selverfaringen

Musikterapeuter trænes i evnen til at lytte (Pedersen 2000), og har musikken at 'komme i møde med' og skabe relation med. Som det fremgik af metaanalysen (ibid., s.203), spiller musikken en særlig rolle i læringen: gennem oplevelser og erfaringer i og med musik udvikles relationen til musik. De studerende lærer deres redskaber at kende indefra gennem den kropsligt forankrede selv-erfaring, og opbygger tillid til musikkens transformerende egenskaber og til de musikterapeutiske processer. *"Det må opleves, tror jeg, – man skal opleve de der processer i kroppen, sammen med musikken, selv, for helt at forstå det..."*, sagde en studerende (ibid., s.142). Her billedliggøres den komplekse læring: der er en vekselvirk-

ning mellem signalerne i kroppen, fornemmelsen af selvet og det musikken vækker, og den refleksive forståelse. Jeg tror, at den ekspanderende viden om sammenhængen mellem den menneskelige hjerne, kroppen og sindet vil få betydning for forskningen i musikterapi, og derfor også på sigt for den indsigt, vi kan få i den musikterapeutiske selverfarings dybe betydningslag.

Diskussion

Narrativerne illustrerede det personlige og unikke, som hver studerende finder frem til i sig selv eller folder ud gennem egen-terapeutisk træning. Dette fund vækker til eftertanke i en tidsalder, hvor der er fokus på at leve op til universelle standarder. Hvordan kan vi vide, om terapeuterne er dygtige og veluddannede eller 'bare unikke'? Et vigtigt bidrag i denne debat er Jette Fog og Lars Hem's publikation i 2009, hvor de tager udgangspunkt i den opfattelse, at *det konkrete* – den enkelte klient, den enkelte terapeutiske relation og det enkelte terapeutiske øjeblik – altid må have forrang frem for *det almene*. Dvs. at man ifølge den opfattelse heller ikke kan uddanne de terapeutstuderende til en fælles specificeret standard, de kan *måles* imod. Det må derfor tolkes positivt, når de studerende tilsyneladende udvikler sig til at blive mere forskellige, end de var til at begynde med. "Udviklingen af terapeutiske kompetencer er rettet mod, at den enkelte studerende kultiverer *sit særpræg*, fordi det er gennem det personlige særpræg, den professionelle empati kan komme til udtryk". (Fog & Hem 2009, s.276). I den forstand er psykoterapi og musikterapi altid særbehandling. Når musikterapeuterne i spørgeskemaundersøgelsen klingede positivt med på spørgsmålet om at møde klienten der, hvor han/hun er,

kan det derfor være, fordi det resonerede med noget væsentligt i deres fagpersonlige identitet: de er ikke bundet til at følge en manual – med lydhørhed og fleksibilitet gør de sig hele tiden parate på ny, til det mulige, særlige møde med klienten.

Men gennemgår vi den forskningslitteratur, der findes om emnet, har det til dato ikke været muligt empirisk at påvise, at den terapeut, som har været i egen-terapi, skulle være i stand til at skabe bedre behandlingsresultater. Det er et uhyre vanskeligt område at forske i, og der findes kun få studier, som undersøger spørgsmålet, de er af ældre dato, og er blevet kritiseret for at være for små og for dårligt designet (Hougaard 2004). Derimod er det muligt at lytte til konklusioner fra store internationale undersøgelser, der bygger på terapeuters selv-rapportering, som viser, at personlig terapi med stor sandsynlighed kaster meget positivt af sig både på det personlige og på det professionelle plan.

Til sidst vil jeg omtale den begrænsning, der er forbundet med at samle empiriske data indenfor læreprocesser og selverfaring: Hvordan er det muligt at gribe de mangfoldige processer, når meget af det, der læres, foregår under bevidsthedstærsklen som tavs viden? Jeg valgte interview-metoden primært af etiske hensyn: når fokus var på selverfaring, måtte selvet få en stemme, – og for at imødekomme behovet for en anden type information blev betydningsfulde improvisationer inddraget som data. Alligevel må jeg erkende, at der var og er langt mere viden i det resonante læringsfelt end undersøgelsen har kunnet gribe om. Jeg tænker, at det er et vilkår, at der findes mere i os og mellem os, end vi ved af og kan kontrollere. Samtidig må vi anerkende forskningen, og glæde os over, at vi hele tiden kan blive klogere.

Afrunding

Mange musikterapeuter har nok oplevelsen af, at det, de havde med sig fra uddannelsen, herunder erfaringer fra klientperspektivet, kun var en begyndelse – 'noget at tage afsæt i', som en af deltagerne i den omtalte spørgeskemaundersøgelse skrev i en kommentar. Der er meget som skal læres 'i marken', og det, som er lært, skal udvikles og vokse sammen med de kontekster, den enkelte lander i. Mit ønske har været, at fremhæve styrken i det professionelle nærvær som kan bygges op under uddannelsen og videreudvikles gennem personlige terapeutiske processer. Evnen til at komme klienten i møde er en af de dybeste humanistiske kvaliteter, vi med faglig stolthed kan virkeliggøre i arbejdet.

Litteratur

- Arnason, C. L. R. (2002). An eclectic approach to the analysis of improvisations in music therapy sessions. *Music Therapy Perspectives*, 20, 4-12.
- Austin, D., & Forinash, M. (2005). Arts-based research. In B. L. Wheeler (Ed.) *Music therapy research* (Second ed., pp. 458-471) Barcelona Publishers.
- Brinkmann, S. (2007). The good qualitative researcher. *Qualitative Research in Psychology*, 4(1-2), 127-144.
- Creswell, J. W., & Clark, V. P. (2007). *Designing and conducting mixed methods research*. USA: Sage publication, Inc.
- Fog, J. & Hem, L. (2009). *Psykoterapi og erkendelse. Personligt anliggende og professionel virksomhed*. Akademisk Forlag, København.
- Geller, J. D., Norcross, J. C., & Orlinsky, D. E. (Ed.) (2005). *The psychotherapist's own Psychotherapy*. Oxford: Oxford University Press.
- Grimmer, A., & Tribe, R. (2001). Counseling psychologists' perceptions of the impact of mandatory personal therapy on professional development – an exploratory study. *Counseling Psychology Quarterly*, 14(4), 287-301.
- Hald, S., Majlund, A., Holland, P., & Karpantchof, M. (2001). *Musikterapeuters egenterapi, – en undersøgelse af musikterapeuters egenterapi med udgangspunkt i lærerterapien på Aalborg uddannelsen*. Ikke publiceret bachelor-projekt.
- Hannibal, N. (2004). *Foreløbig opgørelse af resultater af spørgeskema-undersøgelse af "kandidater i musikterapi og studerende på 10. semesters vurdering af musikterapi-uddannelsen*. Aalborg Universitet. Ikke publiceret pilotundersøgelse.
- Hougaard, E. (2004). *Psykoterapi. Teori og Forskning*. (2.udgave) København: Dansk Psykologisk Forlag.
- Kvale, S. (1997/2008). *Interview. En introduktion til det kvalitative forskningsinterview*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Lindvang, C. (2007). Bevidsthed, erkendelse og kreativitet, – om egenterapi på musikterapi-uddannelsen, set i lyset af kybernetisk psykologi. *Psyke & Logos*, 28(1), 548-573.
- Lindvang, C. (2010). *"Et resonant lærings-felt. Egen-erfaring og udvikling af terapeutiske kompetencer. En kombineret undersøgelse af studerendes oplevelser gennem egen-erfaring samt af professionelle musikterapeuters evaluering af deres kliniske kompetencer"*. Ph.d. afhandling Aalborg Universitet. (Skrevet på engelsk og kan downloades fra forskerskolens hjemmeside: <http://www.mt-phd.aau.dk/phd-theses/>)
- Macaskill, N., & Macaskill, A. (1992). Psychotherapists-in-training evaluate their personal therapy: Results of a UK survey. *British Journal of Psychotherapy*, 9(2), 133-138.
- Macran, S., & Shapiro, D. A. (1998). The role

- of personal therapy for therapists: A review. *British Journal of Medical Psychology*, 71, 13-25.
- Macran, S., Stiles, W., & Smith, J. (1999). How does personal therapy affect therapists' practice? *Journal of Counseling Psychology*, 46(4), 419-431.
- Mortensen, K. V. (1998). Hvordan uddanner man en god-nok psykoterapeut? *Psyke & Logos*, 19(1), 220-233.
- Murphy, D. (2005). A qualitative study into the experiences of mandatory personal therapy during training. *Counseling and Psychotherapy Research*, 5(1), 27-32.
- Murphy, K. (2007). Experiential learning in music therapy: Faculty and student perspectives. *Qualitative Inquiries in Music Therapy*, 3, 31-57.
- Orlinsky, D. E., Norcross, J. C., Rønnestad, M. H., & Wiseman, H. (2005). Outcomes and impacts of the psychotherapists' own psychotherapy: A research review. In J. D. Geller, J. C. Norcross & D. E. Orlinsky (red.), *The psychotherapist's own psychotherapy*. (s.214-235) Oxford: Oxford University Press.
- Pedersen, I. N. (2000). Inde-fra eller ude-fra – orientering i terapeutens tilstedeværelse og nærvær. I C. Lindvang (red.) *Den musikterapeutiske behandling. Musikterapi i psykiatrien. Årsskrift 2000* (s.87-109) Musikterapiklinikken. Aalborg Psykiatriske Sygehus & Aalborg Universitet.
- Pedersen, I. N. (2002). Self-experience for music therapy students – experiential training musictherapy as methodology – A mandatory part of the music therapy programme at Aalborg university. I: J. T. Eschen (red.), *Analytical music therapy*. (s.168-189) London: Jessica Kingsley Publishers.
- Pedersen, I. N. (2007a). Musikterapeutens disciplinerede subjektivitet. *Psyke & Logos*, 28(1), 358-384
- Pedersen, I. N. (2007b). 25 år i modvind og medvind, susende storme og strålende solskin. Musikterapiuddannelsen 25 år – Festschrift. Institut for Kommunikation, AAU.
- Pope, K. S., & Tabachnick, B. G. (1994). Therapists as patients: A national survey of psychologists' experiences, problems, and beliefs. *Professional Psychology: Research and Practice*, 25(3), 247-258
- Ridder, H.O., Hannibal, N., Wigram, T., Holck, U. & Bonde, L.O. (red.) (2010) *Musikterapi – Formidlings-DVD om musikterapi*. Aalborg Universitet, Institut for Kommunikation.
- Rønnestad, M. H. (2006). Fokus på psykoterapeuten – betragtninger om psykoterapiforskning og professionel udvikling. *Mellanrummet. Tidsskrift Om Barn- Och Ungdomspsykiatri.*, (15), 19-31.
- Rønnestad, M. H. & Orlinsky, D. E. (2005). En introduktion til temaet psykoterapeuters egenudvikling. *Impuls, Tidsskrift for Psykologi*, 2, (s. 4-9)
- Streeter, E. (1999). *The value of personal group music therapy in the training of music therapists*. Ikke publiceret.
- Trondalen, G. & Skårderud, F. (2007). Playing with affects – and the importance of “affect attunement”. *Nordic Journal of Music Therapy*, 16 (2), 100-111.
- Vedfelt, O. (1996). *Bevidsthed. Bevidsthedens niveauer*. København: Gyldendal.
- Vedfelt, O. (2000). *Ubevidst intelligens. Du ved mere end du tror*. København: Gyldendal.
- Vedfelt, O. (2001). Fra Jung til cybernetisk psykologi. In P. Skogemann (Ed.), *Symbol, analyse, virkelighed. Jungiansk teori og praksis i Danmark* (s. 288-317) København: Lindhardt og Ringhof.
- Watson, T. (2005). Steering a path through change: Observations on the process of training. *British Journal of Music Therapy*, 19(1), 9-15.